

Jakub POTULSKI

Uniwersytet Gdański

jakub.potulski@ug.edu.pl

Katarzyna KAMIŃSKA-KOROLCZUK

Uniwersytet Gdański

katarzyna.kaminska-korolczuk@ug.edu.pl

MASS MEDIA I MEDIA SPOŁECZNOŚCIOWE W POLITYCE WEWNĘTRZNEJ FEDERACJI ROSYJSKIEJ

ABSTRACT**Social Media in the Internal Policy of the Russian Federation**

The article aims to present the results of the analysis of the information policy strategy of the Russian Federation concerning social media. The legal provisions introduced after 2014 and defining the functioning of social media were analyzed, pointing to the main reasons for the actions and the goal of the legislator. The international context and ways of interpreting the processes taking place in the international environment by the Russian elites were also analysed, which determined the internal policy towards the information sphere and the mass media. The authors refer to institutionalism both in the sense of analyzing normative acts and pointing to the important role of institutionalized norms and values in determining the ways of perceiving the world and thus political behaviour. Referring to the research tradition of constructivism in international relations, they emphasise that normative and ideological structures are at least as important as material structures in shaping political relations. Pointing out that the features of the modern system of the Russian Federation are the consolidation of power, the developed political centre around which the concentration of power took place (the office of the president), the functioning of the ruling party dominating the political scene and the marginalisation of opposition movements and parties, as well as the media monopoly, the authors consider the changes taking place in the Russian Federation almost in the context of processes of democratic regression.

Keywords: consolidation of power, democratic regression, Russian information policy strategy, social media in Russia

Słowa kluczowe: konsolidacja władzy, demokratyczny regres, rosyjska strategia polityki informacyjnej, media społecznościowe w Rosji

WPROWADZENIE. KONSOLIDACJA WŁADZY W FEDERACJI ROSYJSKIEJ

Od czasu objęcia urzędu prezydenta Federacji Rosyjskiej przez Władimira Putnia w 2000 roku mamy do czynienia ze zjawiskiem stopniowego odejścia od demokracji i powrotu na tradycyjną dla Rosji *path dependency* związaną z autorytarnymi formami sprawowania władzy. W rosyjskiej rzeczywistości społeczno-politycznej zaobserwować można wieloletni proces konsolidacji systemu politycznego i eliminowania z jego struktury wszelkich mechanizmów *check and balance* pozwalających na demokratyczną kontrolę nad procesami podejmowania decyzji politycznych. Brak mechanizmów kontroli oraz instytucjonalnych *check and balance* umożliwia arbitralne decydowanie przy jednoczesnym braku odpowiedzialności za podejmowane decyzje.

Źródła konsolidacji władzy w Federacji Rosyjskiej wywodzą się przede wszystkim z reakcji na chaotyczny proces transformacji ustrojowej epoki Borysa Jelcyna. Rosyjski system polityczny został zdominowany przez polityczno-biznesowe klany, których aktywność sprowadzała się często do realizacji własnych partykularnych interesów, kosztem państwa i jego obywateli. Apogeum kryzysu miało miejsce w latach 1998-1999, kiedy to Federacja Rosyjska znalazła się w zapaści gospodarczo-politycznej. Dyfuzja władzy, delegitymizacja systemu politycznego, rywalizacja o sukcesy po Borysie Jelcynie spowodowały, że rok 1999 stał się okresem głębokiego kryzysu systemu politycznego. Systemowy konflikt o władzę i wpływ na Borysa Jelcyna różnych centrów władzy, parlamentu, rządu, regionalnych legislatur i administracji, administracji prezydenckiej, a także nieformalnych klanów polityczno-gospodarczych spowodował, że w rosyjskim systemie politycznym nastąpiła „wojna wszystkich ze wszystkimi”¹.

W sytuacji kryzysu państwa i pauperyzacji społeczeństwa realizowany do tej pory model transformacji polityczno-gospodarczej ostatecznie stracił swoją legitymizację, ustępując oczekiwaniom silnego przywódcy, takiego, który będzie w stanie ustabilizować sytuację wewnętrzną. Negatywne skutki kryzysu gospodarczego i paraliżu najwyższych władz wywołały społeczne zapotrzebowanie na efektywną władzę, jednoczącą, a nie polaryzującą społeczeństwo. Tym samym pojawiły się warunki wewnętrzne sprzyjające powrotowi na charakterystyczną dla Rosji „ścieżkę zależności”, które także przyczyniły się do utrwalenia konserwatywno-nacjonalistycznych postaw.

¹ О. Крыштановская, Анатомия российской элиты, Москва 2005, s. 232-233.

Po dojściu do władzy Władimir Putin przedstawił całościowy program społeczno-ekonomicznego rozwoju Rosji do 2010 roku. Plan zakładał podjęcie działań mających na celu przeciwdziałanie pogłębianiu się przepaści między Federacją Rosyjską a państwami rozwiniętymi oraz odtworzenie i umocnienie pozycji Rosji jako jednego ze światowych liderów. Przeprowadzenie planowanych reform wymagało przywrócenia siły i wzmocnienia autorytetu władzy centralnej, co było kluczem do przezwyciężenia kryzysu wewnętrznego. Reżim polityczny w Rosji uległ konsolidacji, nabierając specyficznych cech, które oddaliły go od modelu poliarchii zachodnich. Charakterystyczne dla Rosji stało się istnienie wyraźnego politycznego centrum, wokół którego nastąpiła koncentracja władzy (urząd prezydenta); pojawienie się silnej partii rządzącej (partia władzy), która całkowicie zdominowała scenę polityczną przy jednoczesnym zmarginalizowaniu ruchów i partii opozycyjnych.

Efektom działań podjętych przez Władimira Putina i jego najbliższe otoczenie, mających na celu ustabilizowanie sytuacji wewnętrznej w Federacji Rosyjskiej, stało się ukształtowanie specyficznego reżimu politycznego, który można określić jako superprezydencjalizm. W organizacji najwyższych władz naruszone zostały instytucjonalne mechanizmy *check and balance*, ograniczony pluralizm polityczny i konkurencyjność wyborów, a większość niezależnych do tej pory aktorów polityczno-gospodarczych została podporządkowana centralnemu ośrodkowi władzy i państwowej biurokracji. Jednym z elementów procesu odejścia od demokracji stało się także przejęcie przez władzę kontroli nad sferą publiczną, w tym ograniczenie niezależności mediów i wprowadzenie rozwiązań prawno-instytucjonalnych regulujących funkcjonowanie mediów masowych, a w tym także tzw. mediów społecznościowych.

CEL ARTYKUŁU

Celem artykułu jest analiza zmian, które nastąpiły w rosyjskiej sferze publicznej i systemie medialnym, ze szczególnym uwzględnieniem zasad funkcjonowania internetu i mediów społecznościowych po 2014 roku. Autorzy artykułu stawiają tezę, że polityka państwa wobec mediów społecznościowych była efektem dwóch nakładających się na siebie zjawisk. Po pierwsze, wewnętrznego procesu konsolidacji władzy i demokratycznego regresu, a po drugie, specyficznej interpretacji przez elity polityczne procesów zachodzących w środowisku międzynarodowym przez rosyjskie elity polityczne. Polityka wobec mediów społecznościowych motywowana była w dużej mierze przeświadczeniem o silnej presji zewnętrznej, w której media są narzędziem politycznej agresji USA przeciwko Federacji Rosyjskiej. Dlatego też władze Rosji podjęły działania ukierunkowane na przejęcie kontroli nad mediami społecznościowymi, traktując ją jako kluczowy element zapewnienia stabilności reżimu politycznego.

Punktem wyjścia dla analizy jest stan rosyjskiego systemu medialnego przed wojną w Ukrainie. Autorzy zwracają uwagę na rolę, jaką przypisano mediom społecznosciowym w procesach mobilizacji protestów społecznych, podkreślają znaczenie interpretacji procesów międzynarodowych przez rosyjskie elity dla wyznaczania kierunków

polityki wewnętrznej, a następnie analizują rosyjską strategię polityki informacyjnej i zmiany prawne dokonane w Federacji Rosyjskiej po 2014 roku. Autorzy odwołują się do podejścia instytucjonalnego zarówno w sensie analizy aktów normatywnych, jak i wskazania na istotną rolę zinstytucjonalizowanych norm i wartości wyznaczających sposoby postrzegania świata, a tym samym zachowania polityczne. W artykule przeanalizowano regulacje wprowadzone do rosyjskiego prawodawstwa określające funkcjonowanie mediów społecznościowych, wskazując na główne przyczyny działań i cel, jaki chcieli osiągnąć ustawodawcy. Autorzy rozpatrują zmiany zachodzące w rosyjskim prawie w kontekście procesów demokratycznego regresu. Zgodnie z przyjętymi założeniami artykułu analizie poddano także kontekst międzynarodowy i sposoby interpretacji przez rosyjskie elity procesów zachodzących w środowisku międzynarodowym, które w dużym stopniu wpłynęły na kierunki polityki wewnętrznej wobec sfery informacyjnej i mass mediów.

EWOLUCJA ROSYJSKIEGO SYSTEMU MEDIALNEGO

Procesy demokratyzacji zachodzące w ZSRR, a po jego rozpadzie – w Federacji Rosyjskiej, obejmowały także sferę mediów. Generalnie w okresie transformacji ustrojowej w latach 1989-1993 rosyjskie media ewoluowały, stopniowo wyzwalając się spod nadzoru rządzącej partii. Zwiastunem zmian formalnoprawnych był dekret Michaiła Gorbaczowa wydany w 1990 roku, w którym wyeliminowano kontrolę partii nad procesem wydawania prasy oraz pozwolono organizacjom i osobom fizycznym na zakładanie własnych przedsiębiorstw medialnych². Choć wydawać by się mogło, że rosyjskie media ewoluują do roli czwartej władzy, stając się samoistną siłą polityczną, tak daleko idący proces ich usamodzielniania się nie nastąpił. Owszem, wzrósł zakres dostępnych swobód i autorytet w społeczeństwie, a symbolem nowej roli, a zarazem siły oddziaływania mediów była kampania skierowana przeciwko pierwszej wojnie w Czeczenii (1994-1995). Rosyjskie media były w stanie wyrzucić presję na władze, pokazując rosyjskim obywatelom brutalność wojny na Kaukazie³, jednocześnie jednak odzwierciedlały zależności zakorzenione w ponad trzystuletniej tradycji funkcjonowania prasy na tych terenach⁴.

W pierwszych latach istnienia Federacji Rosyjskiej największe znaczenie dla kształtowania się systemu medialnego miało formowanie się wielkich prywatnych grup finansowo-przemysłowych, które powstawały w procesie prywatyzacji dotychczasowego majątku państwowego. Grupy te, pozostając w rękach tzw. oligarchów, inwestowały także w media, które w sytuacji kryzysu gospodarczego były zbyt słabe ekonomicznie, by móc samodzielnie funkcjonować bez wspomagających je finansowo partnerów. W wyniku oligarchizacji systemu polityczno-gospodarczego pod koniec lat dziewięćdziesiątych

² A. Arutunyan, *The Media in Russia*, New York 2009, s. 7.

³ I. Zassoursky, *Media and Power in Post-Soviet Russia*, New York 2002.

⁴ A. Arutunyan, *The Media in Russia...*, s. 1-5.

XX wieku media zostały uzależnione od polityczno-kapitałowych grup, wykorzystujących je jako instrument realizacji interesów politycznych⁵.

Powiązanie elity finansowej, władzy i świata mediów spowodowało, że zakres swobody środków masowego przekazu w latach 1992-1999 uległ zawężeniu. Oligarchowie wykorzystali okazję do realizacji własnych interesów, świadomie używając mass mediów do wzmocnienia pozycji politycznej i gospodarczej. Posiadane przez nich dzienniki, czasopisma, stacje radiowe i telewizyjne stały się użytecznym instrumentem, którym posilkowali się w swoich działaniach. Istniał pewien zakres pluralizmu mediów, ale nie był oparty na równowadze i neutralności politycznej, lecz zależny od interesów właścicieli – chęci ewentualnej współpracy lub rywalizacji pomiędzy oligarchami. Nie był on systemowo zinstytucjonalizowany, co osłabiało pluralizm w sferze publicznej. Szczególnie widoczne było to w okresie kampanii wyborczej prezydenta Jelcyna w 1996 roku, kiedy to oligarchowie połączyli siły, aby zapewnić reelekcję Borisa Jelcyna⁶.

Po przejściu rządów przez Władimira Putina rozpoczął się proces centralizacji władzy, który objął także media. Jej koncentracja w rękach prezydenta miała zapewnić narzędzia do przeprowadzenia reform społeczno-ekonomicznych. Elementem strategii politycznej Putina stało się także podporządkowanie władzom federalnym najważniejszych mediów. Od 2000 roku wyraźnie nasiliła się kontrola Kremla nad RTR (Российское Телевидение и Радио, Rosyjska Telewizja i Radio) i jej najpopularniejszym kanałem telewizyjnym ORT (Общественное Российское Телевидение, Powszechny Program Telewizji Rosyjskiej). Władze wykorzystywały wpływy do prowadzenia przemyslanej i konsekwentnej propagandy politycznej, budując wizerunek Putina jako silnego i zdecydowanego polityka, cieszącego się autorytetem w kraju i za granicą. Prezydent Putin był przekonany, że media powinny stać się narzędziem w rękach państwa, dlatego dążył do ograniczenia ich wolności. Przyjęta we wrześniu roku 2000 „Doktryna bezpieczeństwa informacyjnego” zakazywała *celowego rozpowszechniania fałszywych informacji*⁷. Celem polityki państwa stało się utrzymanie kontroli nad sferą informacji. Wynikało to z przekonania, że tylko państwo może dostarczyć Rosjanom obiektywnych informacji, a zatem media państwowe muszą zdominować rynek informacyjny⁸. Przesłanie wysłane przez władze do środków masowego przekazu było

⁵ J. Adamowski, *Rosyjskie media i dziennikarstwo czasów przełomu (1985-1997)*, Warszawa 1998, s. 14, s. 231-242.

⁶ D.E. Hoffman, *The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia*, Oxford 2002; S. Oates, *Television, Democracy and Elections in Russia*, London 2006; J.A. Dunn, *Where Did It All Go Wrong? Russian Television in the Putin Era*, [w:] *The Post-Soviet Russian Media: Conflicting Signals*, red. B. Beumers, S. Hutchings, N. Rulyova, New York 2009; T.F. Remington, *Politics in Russia*, Boston 2010.

⁷ R. Sakwa, *Putin: Russia's Choice*, London 2008, s. 150; J. Becker, *Lessons from Russia: A Neo-Authoritarian Media System*, „European Journal of Communication”, vol. 19, no. 2, s. 139-163; L. Belin, *The Russian Media in the 1990's*, „The Journal of Communist Studies and Transition Politics” 2002, vol. 18, no. 2, s. 152.

⁸ M. Lipman, M. McFaul, „Managed Democracy” in Russia: *Putin and the Press*, „Harvard International Journal of Press Politics” 2001, vol. 6, no. 3, s. 116.

dość jasne: władze wymagały dostosowania przekazów medialnych do polityki państwa w celu utrzymania *integralności informacyjnej Rosji*⁹.

Próby dyskredytowania polityki prezydenta w mediach kontrolowanych przez wpływowych przedstawicieli środowiska oligarchów Władimira Gusinskiego i Borysa Bieriezowskiego spowodowały reakcję administracji rządowej i doprowadziły do likwidacji opozycji w mediach. Kreml, używając do swych celów teoretycznie niezależnych sądów, prokuratury i prywatnych koncernów, doprowadził do przejścia telewizji NTV i likwidacji telewizji TV-6, usuwając tym samym dwie ostatnie niezależne stacje telewizyjne o federalnym zasięgu¹⁰. NTV, która powstała w roku 1993, osiem lat później, w 2001 roku, została przejęta przez przedsiębiorstwo państwowe Gazprom Media, dzisiaj dominującego gracza na rynku mediów w Rosji. Ze stacji opiniotwórczej i krytycznej wobec władzy stała się mało istotnym medium publikującym treści o charakterze plotkarsko-rozrywkowym. Przejęcie stacji, czyli ingerencja w wolność mediów, przez opinię publiczną nie została dostrzeżona¹¹.

Autorzy opracowania o rosyjskiej blogosferze wyznaczają trzy okresy w systemie medialnym współczesnej Rosji: w czasie ZSRR obowiązywał model całkowitego podporządkowania mediów kontroli państwa, bezpośrednio po rozpadzie ZSRR wyodrębnił się model względnej autonomii mediów, by ostatecznie przeobrazić się w model hybrydowy, w którym pozwolono na sprywatyzowanie mediów działających zgodnie z linią programową partii rządzącej i funkcjonowanie niezależnych, lecz na tyle marginalizowanych i nieistotnych mediów, że nie zagrażają one *status quo* rządzących¹². Pozytywne tendencje w kierunku zwiększenia niezależności i wolności prasy, które miały miejsce za czasów Michaiła Gorbaczowa czy Borysa Jelcyna, uległy wyraźnej zmianie po dojściu do władzy Władimira Putina. Procesy konsolidacji władzy w państwie objęły także sferę mediów. Polityka władz państwowych zmierzała w kierunku budowy autorytarnego systemu z funkcjonowaniem uzależnionych od państwa mass mediów. Władimir Putin rozpoczął swoją prezydenturę od przejścia kontroli nad niezależnymi mediami, najpierw przejmując własność ogólnokrajowych kanałów telewizyjnych, a później także głównych wydawców prasy drukowanej. Choć początkowo polityka państwa koncentrowała się przede wszystkim na zawłaszczeniu mediów tradycyjnych, stopniowo zaczęła dotyczyć także internetu i mediów społecznościowych.

Wydarzeniami, które w szczególny sposób wpłynęły na rosyjską wewnętrzną politykę wobec nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych, a w tym wobec mediów społecznościowych, były masowe protesty społeczne przeciwko fałszerstwom

⁹ G. Simons, D. Stovsky, *Censorship in Contemporary Russian Journalism in the Age of the War Against Terrorism: A Historical Perspective*, „European Journal of Communication” 2006, vol. 21, no. 2, s. 189-211.

¹⁰ J. Rogoża, *Podsumowanie przemian polityczno-gospodarczych w pierwszej kadencji Władimira Putina*, Warszawa 2003.

¹¹ M. Lipman, *Russia's Nongovernmental Media under Assault*, „Demokratizatsiya” 2014, vol. 22, no. 2, s. 181.

¹² B. Etling [et al.], *Public Discourse in the Russian Blogosphere: Mapping RuNet Politics and Mobilization*, Berkman Klein Center for Internet & Society at Harvard University, 18 X 2010, [online] https://cyber.harvard.edu/publications/2010/Public_Discourse_Russian_Blogosphere, 15 III 2023.

wyborczym, które miały miejsce na przełomie 2011 i 2012 roku. Do tego czasu wydawało się, że internet w Rosji nie ma większego wpływu na sferę polityki. Pomimo dowodów, że internet i media społecznościowe odegrały ważną rolę w mobilizacji ruchów społecznych podczas Arabskiej Wiosny, rosyjska polityka wydawała się pozostawać „off-line”. W grudniu 2011 roku okazało się, że internet zmienia krajobraz polityczny w Rosji, a największe od 1993 roku protesty uliczne zostały wywołane przez rozprzestrzenianie się w sieci doniesień o fałszowaniu wyborów. Wskazuje się na trzy kluczowe elementy tej transformacji. Po pierwsze, internet ograniczył zdolność Kremla do kształtowania przepływu krytycznych informacji do obywateli. Jednocześnie też wzmocnił pozycję obywateli w specyficzny sposób, który trudno było kontrolować w ramach tradycyjnego sposobu postępowania z obywatelami Rosji. Wreszcie – rozpowszechniane na różne sposoby w sferze internetowej przekonujące dowody fałszerstw w wyborach do Dumy Państwowej w grudniu 2011 roku wywołały szczególnie gwałtowną reakcję obywateli Rosji¹³. Odpowiedzią ze strony państwa była cenzura wprowadzona przy użyciu ataków Distributed Denial of Service (DDoS), które uniemożliwiają działanie usług sieciowych oraz zmiany legislacyjne, jak choćby wprowadzona w 2012 roku ustawa o ochronie dzieci przed informacjami uznanymi za szkodliwe dla ich zdrowia i rozwoju, pozwalająca na blokowanie stron internetowych uznanych przez władzę za niepożądane¹⁴.

Pod wpływem masowych protestów skierowanych przeciwko fałszerstwom wyborczym w Federacji Rosyjskiej, a także procesów zachodzących w przestrzeni międzynarodowej określanych jako „Arabska Wiosna” i „kolorowe rewolucje”, zaczęło zmieniać się podejście rosyjskich władz do internetu, który zaczął być utożsamiany z zagrożeniem dla stabilności reżimu politycznego i traktowany jako geopolityczne narzędzie w rękach USA, wykorzystywane do realizacji celów strategicznych. Dlatego też władze rosyjskie podjęły działania zmierzające do ograniczania wolności internetu, w tym i mediów społecznościowych.

ROLA MEDIÓW SPOŁECZNOŚCIOWYCH W ORGANIZACJI MASOWYCH PROTESTÓW SPOŁECZNYCH

Istotną rolę w wewnętrznych rosyjskich dyskusjach dotyczących roli internetu, a w tym mediów społecznościowych¹⁵, w kształtowaniu zachowań politycznych odegrały wydarzenia nazywane Arabską Wiosną oraz kolorowymi rewolucjami. Ze względu na fakt,

¹³ S. Oates, *Revolution Stalled: The Political Limits of the Internet in the Post-Soviet Sphere*, Oxford 2013, s. 165-166.

¹⁴ U.A. Mejias, N.E. Vokuev, *Disinformation and the Media: The Case of Russia and Ukraine*, „Media, Culture & Society” 2017, vol. 39, no. 7, s. 1031, [online] https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0163443716686672?casa_token=zc04M0cB3lAAAAAA:b0BiNT8aedj8ifadghi-TaqEUD_ZWTJs57q07JrQZRTYa6sQNsmM3weEAoHkDR6zq7LvhwSTPj4e0WsA, 13 III 2023.

¹⁵ Rynek mediów społecznościowych stale się rozwija, obok wielu platform stale obecnych w przestrzeni publicznej powstają nowe. Przykładami najpopularniejszych obecnie platform społecznościowych są globalne serwisy, takie jak: Facebook, YouTube, WhatsApp, Instagram, TikTok, FB Messenger, Snapchat, Twitter, Pinterest, oraz ich lokalne odpowiedniki – WeChat, Douyin, Telegram, Kuaishou, Sina Weibo, QQ.

że ukazały one zdolność grup do sprawnego organizowania się, mobilizowania politycznego i organizowania masowych protestów społecznych skierowanych przeciwko elitom politycznym i systemom autorytarnym dzięki łączom internetowym i mediom społecznościowym, zaczęły one być postrzegane przez władze rosyjskie jako zagrożenie dla stabilności rosyjskiego systemu politycznego.

Znaczenie nowoczesnych technologii informacyjnych i mediów społecznościowych w organizacji protestów społecznych, tj. Arabskiej Wiosny i kolorowych rewolucji spowodowało skupienie uwagi badaczy i polityków na roli mediów społecznościowych w mobilizacji politycznej i organizacji protestów społecznych. W wielu pracach teoretycznych rozważano wpływ rozwoju mediów społecznościowych na falę politycznych protestów w świecie, twierdząc, że media społecznościowe mogą przyczyniać się do mobilizacji społecznej i wspierać protesty polityczne¹⁶. W kontekście organizacji protestów społecznych media społecznościowe są platformami wykorzystującymi technologie internetowe, również mobilne, umożliwiającymi obywatelom interaktywną komunikację, łącząc funkcje mediów masowych, dla szerokiej publiczności (ang. *one-to-many medium*) i mediów osobistych, do komunikacji międzyludzkiej (ang. *face-to-face interactions*). Informacje i wiadomości rozpowszechniane za pośrednictwem mediów społecznościowych są szeroko dostępne i mało uporządkowane, stanowiąc mozaikę blogów internetowych, *crowdsourcingu*, udostępnienia zdjęć i wiadomości tekstowych przekazywanych za pośrednictwem telefonów komórkowych, laptopów, notebooków i urządzeń typu tablet powiązanych z agregującymi platformami¹⁷. Podkreśla się przy tym, że media społecznościowe mogą potencjalnie pełnić cztery funkcje w funkcjonowaniu społecznych ruchów protestu: informacyjną (upowszechnianie wiedzy i informacji); sieciową (koordynowanie działań zbiorowych i organizowanie ruchów); kulturową (wzmacnianie aspiracji demokratycznych i krytycznej oceny reżimów) oraz behawioralną (wzmacnianie skłonności obywateli do angażowania się w akty protestu)¹⁸. Media społecznościowe są więc narzędziem politycznego oddziaływania – wystąpienia ludności Egiptu przeciwko prezydentowi Hosniemu Mubarakowi tradycyjne media głównego nurtu szybko określiły mianem „rewolucji Facebooka”. Wielu analityków twierdziło, że to internet zapewnił aktywistom niezbędną przestrzeń do omijania państwowych represji, zdobywania i rozpowszechniania informacji o zbrodniach reżimu i budowania społeczności osób o podobnych poglądach, które, łącząc się, zyskiwały pewność siebie potrzebną do podejmowania ryzyka, którego nie chciały podejmować indywidualnie. Zwracano uwagę, że sami egipcjacy aktywiści

¹⁶ G. Robertson, *The Political Power of Social Media: Technology, the Public Sphere, and Political Change*, „Foreign Affairs” 2011, vol. 90, no. 1, s. 28-41; C. Edmond, *Information Manipulation, Coordination, and Regime Change*, „Review of Economic Studies” 2013, vol. 80, no. 4, s. 1422-1458; D. Acemoglu, T.A. Hassan, A. Tahoun, *The Power of the Street: Evidence From Egypt's Arab Spring*, „Review of Financial Studies” 2017, vol. 31, no. 1, s. 1-42.

¹⁷ P. Norris, *Political Mobilization and Social Networks. The Example of the Arab Spring*, [w:] *Electronic Democracy*, red. N. Kersting, M. Stein, J. Trent, Opladen 2012, s. 56, s. 55-76.

¹⁸ Tamże, s. 56.

twierdzili, że protesty są *pierwszą w regionie telekomunikacyjną wojną domową*, a *Internet i smartfony to nowa broń*¹⁹.

Pod wpływem wydarzeń Arabskiej Wiosny upowszechniło się przekonanie o kluczowej roli cyberprzestrzeni, informacji i mediach społecznościowych w organizacji masowych protestów skierowanych przeciwko autorytarnym reżimom. Zwracano uwagę, że w krajach semi-autorytarnych, w których władze kontrolują wszystkie procesy polityczne – w tym wybory i ich wyniki – protesty społeczne mogą być jedynym sposobem wpływania na zmianę systemu. W tych okolicznościach umiejętne i kreatywne wykorzystywanie technologii informacyjno-komunikacyjnych miało kluczowe znaczenie dla powodzenia protestów, zwłaszcza w semi-autorytarnych reżimach powstałych w państwach byłego ZSRR, czego dobrymi przykładami są ukraińska pomarańczowa rewolucja z 2004 roku i mołdawskie protesty z kwietnia 2009 roku. W obydwu tych przypadkach omawiane technologie były niezbędne do przełamania blokady informacyjnej nałożonej przez niedemokratyczne reżimy oraz do organizowania i mobilizowania sił opozycyjnych²⁰.

Specyficzny sposób interpretacji roli mediów społecznościowych w procesach politycznych jako narzędzi mobilizacji politycznej wpłynął także na kierunki zmian w polityce wewnętrznej reżimów autorytarnych i semi-autorytarnych. Elity polityczne tego typu krajów zaczęły wprowadzać regulacje ograniczające możliwości działania organizacji pozarządowych oraz mediów społecznościowych, starając się przejąć kontrolę nad względnie niezależną od władz sferą publiczną²¹.

DOKTRYNA BUSHA I ROSYJSKA INTERPRETACJA PROCESÓW MIĘDZYNARODOWYCH

Specyfiką rosyjskiego podejścia do problematyki kontroli nad sferą informacyjną i działalnością organizacji pozarządowych był fakt, że ich aktywność została uznana nie tylko jako zagrożenie wewnętrzne dla stabilności reżimu politycznego, ale co więcej, ich wykorzystanie utożsamiono z amerykańską strategią polityki zagranicznej i „geopolitycznym” atakiem wymierzonym w Rosję. Federacja Rosyjska i państwa Zachodu od początku miały rozbieżne opinie co do przyczyn i celów Arabskiej Wiosny oraz kolorowych

¹⁹ O. Tkacheva, L.H. Schwartz, M.C. Libicki, J.E. Taylor, J. Martini, C. Baxter, *Internet Freedom and Political Space*, Washington 2013, s. 43.

²⁰ M. McFaul, *The Orange Revolution in a Comparative Perspective*, [w:] *Revolution in Orange: The Origins of Ukraine's Democratic Breakthrough*, red. A. Åslund, M. McFaul, Washington 2006; V.V. Lysenko, K.C. Desouza, *The Use of Information and Communication Technologies by Protesters and the Authorities in the Attempts at Colour Revolutions in Belarus 2001-2010*, „Europe-Asia Studies” 2015, vol. 67, no. 4, s. 624-651.

²¹ Por. L. Gilbert, P. Mohseni, *NGO Laws after the Colour Revolutions and the Arab Spring: Nondemocratic Regime Strategies in Eastern Europe and the Middle East*, „Mediterranean Politics” 2020, vol. 25, no. 2, s. 182-214; E. Finkel, Y.M. Brudny, *No More Colour! Authoritarian Regimes and Colour Revolutions in Eurasia*, „Democratization” 2012, vol. 19, no. 1, s. 1-14.

rewolucji. Na Zachodzie wydarzenia te były traktowane jako zasadniczo organiczne protesty społeczne, które objawiają się w skorumpowanych i autorytarnych reżimach. Definiowane były jako pozbawione przemocy masowe protesty zmierzające do zmiany quasi-demokratycznych rządów poprzez wybory. Rozumiane były jako naturalny krok w procesie demokratyzacji będący częścią trzeciej fali demokratyzacji²². Natomiast praktycznie od początku stanowisko elit Federacji Rosyjskiej było całkowicie odmienne. Przede wszystkim dlatego, że postrzegały one procesy międzynarodowe w kategoriach „realizmu”, wychodząc od neo-hobbesowskiego światopoglądu, zgodnie z którym światowe mocarstwa znajdują się w stanie konkurencji i nieuniknionej rywalizacji. Dlatego też Federacja Rosyjska postrzegała kolorowe rewolucje jako nic więcej niż narzędzie strategicznego działania, które wykorzystywane jest do rozszerzania zachodnich wpływów w świecie. Traktowała je jako zestaw instrumentów używanych przez Zachód do obalenia reżimów, z którymi się nie zgadza. Co więcej, uważała, że kolorowe rewolucje nie są jedynie wykorzystywaniem propagandy, ale także mobilizacją i uzbrajaniem protestów społecznych, aby ukierunkować je na obalenie istniejących rządów przez *zbuntowanych obywateli*. Takie działanie ma zapewnić *legitymizację* działań, a tym samym stworzyć okazję do interwencji zewnętrznej, aby wesprzeć *demokratyczne protesty*²³.

Rosyjskie elity polityczne zaczęły utożsamiać masowe protesty społeczne z realizacją amerykańskiej strategii polityki zagranicznej zwanej „doktryną Busha”. Doktryna Busha jest określeniem na strategię polityki amerykańskiej przyjętą po atakach terrorystycznych w Nowym Jorku we wrześniu 2001 roku. Formalnego kształtu doktryna nabrała w Narodowej Strategii Bezpieczeństwa opublikowanej we wrześniu 2002 roku. Jej główne założenie stanowiła koncepcja tzw. „uderzenia wyprzedzającego”, koncepcja *rogue states* oraz promowanie demokracji jako strategii walki z międzynarodowym terroryzmem²⁴. Szczególnie istotny w doktrynie Busha był nacisk, jaki stratedzy amerykańscy położyli na promocję demokracji, liberalizmu oraz obronę amerykańskich wartości. Nowa strategia polityki zagranicznej zakładała, że liberalno-demokratyczne reżimy są lepsze od tyranii i wszelkich form autorytaryzmu²⁵, a zadaniem amerykańskiej polityki powinien być *kres tyranii* na całym świecie, gdyż postęp wolności uczyni Amerykę bezpieczniejszą. Ten element moralny związany z promocją demokracji był integralną częścią doktryny Busha, spajając i legitymizując całą jej treść.

W przyjętej w 2006 roku nowej Strategii Bezpieczeństwa Narodowego zwrócono uwagę, że Stany Zjednoczone muszą bronić sprawiedliwości i wolności na całym świecie, ponieważ te zasady są prawdziwe i uniwersalne dla wszystkich ludzi. Te niepodlegające

²² D. Lane, „Coloured Revolution” as a Political Phenomenon, „Journal of Communist Studies and Transition Politics” 2009, vol. 25, no. 2-3, s. 113-135; J. Gerlach, *Colour Revolutions in Eurasia*, Heidelberg–New York–London 2014.

²³ B. Lo, *Russia and the New World Disorder*, Washington 2015, s. 40.

²⁴ R.G. Kaufman, *In Defense of the Bush Doctrine*, Kentucky 2007; Ch. Henderson, *The Bush Doctrine: From Theory to Practice*, „Journal of Conflict and Security Law” 2004, vol. 9, iss. 1, s. 3-24; H. Tunç, *Preemption in the Bush Doctrine: A Reappraisal*, „Foreign Policy Analysis” 2009, vol. 5, iss. 1, s. 1-16; B.C. Schmidt, M.C. Williams, *The Bush Doctrine and the Iraq War: Neoconservatives versus Realists*, „Security Studies” 2008, vol. 17, iss. 2, s. 191-220.

²⁵ R.G. Kaufman, *In Defense...*, s. 87-99.

negocjacji wartości ogólnoludzkie są najlepiej chronione w demokracjach, dlatego rząd Stanów Zjednoczonych będzie ich bronił słowem i czynem, przeznaczając odpowiednie środki na rozwój i ochronę tych ideałów²⁶. Głównym planem strategicznym pozostawała wojna z terrorem, ale bardzo wyraźnie została ona połączona z promowaniem demokracji w świecie. Podkreślono, że amerykańskie wartości mają charakter uniwersalny, ponieważ pragnienie wolności żyje w każdym ludzkim sercu, a imperatyw ludzkiej godności wykracza poza wszystkie narody i kultury. Aby zapewnić sobie bezpieczeństwo i uszanować amerykańskie wartości, Stany Zjednoczone będą zatem dążyły do rozszerzenia wolności na całym świecie, prowadząc wysiłki na rzecz położenia kresu tyranii oraz promowania efektywnej demokracji jako podstawowych zadań Strategii Bezpieczeństwa Narodowego USA²⁷. Instrumentami, które USA planowały wykorzystywać w swojej polityce promocji demokracji miały być m.in. organizacje pozarządowe oraz media społecznościowe.

W rosyjskiej rzeczywistości społeczno-politycznej doktrynę Busha łatwo było utożsamić z wydarzeniami zachodzącymi w przestrzeni międzynarodowej, a zwłaszcza z kolorowymi rewolucjami na obszarze poradzieckim. Rosyjskie elity polityczne mogły więc tłumaczyć porażki w polityce zagranicznej i stopniową utratę wpływów celową polityką USA ukierunkowaną na polityczno-strategiczną przebudowę stosunków na obszarze poradzieckim, a protesty wewnętrzne, związane z fałszowaniem przez władze wyników wyborów, zewnętrzną ingerencją w rosyjskie społeczeństwo.

Rosyjscy analitycy zaczęli zwracać uwagę, że organizacje pozarządowe oraz media społecznościowe są politycznymi narzędziami zewnętrznej agresji używanymi wobec Federacji Rosyjskiej i całego obszaru poradzieckiego. Siergiej Kara-Murza pisał, że już pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku w praktyce politycznej USA i jego sojuszników została wypracowana nowa technologia celowej destabilizacji i zmiany władzy w różnych państwach, bez użycia siły lub z jej minimalnym użyciem. Technologia ta z czasem doprowadzona została do wysokiego poziomu dokładności i niezawodności, a terytorium byłego ZSRR, a zwłaszcza były republiki związane sojuszem z Federacją Rosyjską, stały się poligonem doświadczalnym do prowadzenia nowego typu agresji przeciwko Rosji²⁸. Natalia Narochnitskaya stwierdzała, w kontekście kolorowych rewolucji, że tak bardzo wspierany przez zewnętrzne podmioty tzw. głos ludu jest bezprawnym wykorzystaniem nowoczesnych technologii medialnych (telewizji, radia, prasy, mediów społecznościowych) w celu wymuszenia zmian. Organizacje pozarządowe posiadające potężnych zagranicznych sponsorów stają się podmiotami polityki działającymi za pośrednictwem sieci i mediów, zamiast rzeczywiście działać w imieniu obywateli. To co jest w mediach przedstawiane jako „protesty społeczne”, jest w rzeczywistości działalnością manipulowaną przez zagraniczne elity²⁹. Walerij Gierasimow,

²⁶ The White House, *National Security Strategy 2006*, s. 2, [online] <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2006/>, 15 III 2023.

²⁷ Tamże, s. 3-4.

²⁸ C. Кара-Мурза, *Революции на экспорт*, Москва 2006, s. 6.

²⁹ Рог. Н. Нарочницкая, *Оранжевые сети: от Белграда до Бишкека*, Санкт-Петербург 2008; Н. Нарочницкая, *Россия и русские в современном мире*, Москва 2011.

szeff Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej, zdefiniował kolorowe rewolucje jako formę zmiany władzy w kraju poprzez zewnętrzną manipulację potencjałem protestów społecznych, realizowaną za pomocą politycznych, ekonomicznych oraz innych środków niemilitarnych. W jego wypowiedziach nacisk został położony na fakt, że w jego ocenie protesty społeczne są inicjowane i wspierane przez zewnętrzną manipulację do realizacji ich planów strategicznych. Zachód wznieca kolorowe rewolucje za pomocą określonych technologii, do których należą m.in.: finansowanie wewnętrznej opozycji, kreowanie opozycyjnej elity, finansowanie organizacji pozarządowych, wspieranie kampanii na rzecz demokratyzacji. Technologie te obejmują też kontrolę mediów masowych i alternatywnych źródeł informacji oraz wykorzystywanie specjalistów od *public relations* do prowadzenia szeroko zakrojonej wojny informacyjnej³⁰.

Interpretacja procesów międzynarodowych i przypisania szczególnej roli nowoczesnym technologiom informacyjno-komunikacyjnym w rywalizacji „geopolitycznej” w dużym stopniu wpłynęły na kierunki polityki wewnętrznej Federacji Rosyjskiej wobec sfery publicznej. Badacze kolorowych rewolucji zwracają uwagę na fakt, że podstawową strategią autorytarnych reżimów w celu przeciwdziałania masowym prodemokratycznym protestom stało się ograniczenie aktywności obywatelskiej za pomocą przepisów prawa skierowanych przeciwko niezależnym organizacjom pozarządowym oraz mediom społecznościowym³¹. Dlatego też polityka wobec mediów społecznościowych w Federacji Rosyjskiej była nie tylko jednym z elementów procesu konsolidacji władzy, lecz jest działaniem motywowanym postrzeganiem nowoczesnych technologii informacyjnych jako strategicznych narzędzi wykorzystywanych przez kraje Zachodu przeciwko Federacji Rosyjskiej i jej strefie wpływów na obszarze poradzieckim.

ROSYJSKA STRATEGIA BEZPIECZEŃSTWA INFORMACYJNEGO

Sposób, w jaki elity polityczne zaczęły interpretować procesy zachodzące w przestrzeni międzynarodowej, wpłynął w znaczącym stopniu na kształtowanie się stosunków wewnętrznych w państwie, w tym na przyjmowane regulacje prawne odnośnie do funkcjonowania sfery publicznej. Wszystkie wysiłki ustawodawcy podejmowane na rzecz zmian w regulacjach dotyczących przestrzeni informacyjnej Federacji Rosyjskiej służyły wprowadzeniu kontroli państwa nad obszarem uznanym za kluczowy z punktu widzenia bezpieczeństwa kraju. Przyjęty kierunek polityki wobec sfery informacyjnej zaczął odbiegać od wzorców przyjętych w krajach zachodnich³².

³⁰ A.H. Cordesman, *Russia and the Color Revolution: A Russian Military View of the World Destabilized by the US and the West (Full Report)*, „Center for Strategic & International Studies” 2014, s. 17, [online] www.csis.org/analysis/russia, 10 III 2023.

³¹ G. Leah, M. Payam, *Disabling Dissent: The Colour Revolutions, Autocratic Linkages, and Civil Society Regulations in Hybrid Regimes*, „Contemporary Politics” 2018, vol. 24, no. 4, s. 454-480.

³² Zgodnie z rekomendacją CM/Rec(2016)5 dotyczącą wolności internetu, przyjętą przez Komitet Ministrów Rady Europy, kraje członkowskie tej organizacji powinny kierować się określonymi wskaźnikami wolności internetu i promować je.. Obowiązek ten miał wynikać z faktu, że Europejska Konwencja Praw Człowieka, a w szczególności art. 10 Konwencji, powinna obowiązywać zarówno w sferze

W odniesieniu do sfery mediów szczególne znaczenie miał przyjęty w 2016 roku dokument *Doctrine of Information Security of the Russian Federation*. Jednym z głównych punktów rosyjskiego podejścia do sfery cyberbezpieczeństwa stało się konsekwentne stosowanie w prawie i polityce regulacyjnej szeroko rozumianego terminu „bezpieczeństwo informacyjne”. W doktrynie bezpieczeństwa informacyjnego zapisano, że bezpieczeństwo informacyjne Federacji Rosyjskiej to stan ochrony jednostki, społeczeństwa i państwa przed wewnętrznymi i zewnętrznymi zagrożeniami informacyjnymi, pozwalający zapewnić konstytucyjne prawa i wolności, odpowiedni poziom życia obywateli, suwerenność, integralność terytorialną, zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy Federacji Rosyjskiej, a także obronność i bezpieczeństwo państwa³³.

Należy podkreślić, że przez pojęcie bezpieczeństwa informacyjnego władze Federacji Rosyjskiej rozumiały nie tyle klasyczne zagrożenia cybernetyczne wynikające z wykorzystywania technologii informacyjno-komunikacyjnych (*malware, ransomware, botnety* itp.) oraz infrastruktury krytycznej, ale przede wszystkim przeciwdziałanie działaniom informacyjnym i psychologicznym, obliczonym na podważenie tradycji historycznych i patriotycznych związanych z obroną ojczyzny. Tym samym w rosyjskiej strategii bezpieczeństwa informacyjnego wysoki priorytet nadano działaniom mającym na celu przeciwdziałanie dezinformacji i zachowanie suwerenności informacyjnej. Wszystkie przyjmowane regulacje prawne nawiązywały do zasad zawartych w doktrynie bezpieczeństwa informacyjnego Federacji Rosyjskiej. Należy zwrócić uwagę, że zgodnie z zapisami doktryny władze rosyjskie przyjęły, iż możliwość transgranicznego obiegu informacji jest coraz częściej wykorzystywana do realizacji celów geopolitycznych, celów o charakterze militarno-politycznym, naruszających prawo międzynarodowe lub do celów terrorystycznych, ekstremistycznych, przestępczych i innych bezprawnych celów szkodliwych dla bezpieczeństwa międzynarodowego i stabilności strategicznej. Przyjmowanie i wykorzystywanie technologii informacyjnych bez uwzględnienia tego faktu stwarza zagrożenie dla bezpieczeństwa informacyjnego państwa. Jednym z kluczowych negatywnych czynników wpływających na stan bezpieczeństwa informacyjnego państwa jest fakt, że wiele obcych/wrogich państw buduje swoje możliwości informacyjne w ten sposób, aby wpływać na infrastrukturę informacyjną w dążeniu do realizacji planów polityczno-militarnych.

offline, jak i online. W odniesieniu do wolności opinii oraz prawa do otrzymywania i przekazywania informacji Rada uznała, że wszelkie środki podejmowane przez organy państwowe lub podmioty sektora prywatnego w celu zablokowania lub innego ograniczenia dostępu do platform internetowych (mediów społecznościowych, sieci społecznych, blogów lub jakiegokolwiek innej strony internetowej) lub narzędzi technologii informacyjno-komunikacyjnych (ICT) (komunikatorów internetowych lub innych aplikacji), lub wszelkie wnioski organów państwowych o przeprowadzenie takich działań powinny spełniać warunki art. 10 Konwencji dotyczące legalności, zasadności i proporcjonalności ograniczeń. Przyjmując to zalecenie, przedstawiciel Federacji Rosyjskiej zaznaczył, że zastrzega sobie prawo swojego rządu do zastosowania się lub niezastosowania się do zalecenia w zakresie, w jakim odnosi się ono do sposobu jego wdrożenia na poziomie krajowym. Oznaczało to, że władze Federacji Rosyjskiej podjęły decyzję o zmianie swojej polityki wobec sfery informacyjnej w kierunku restrykcyjnego ograniczenia jej wolności i poddania jej kontroli ze strony państwa.

³³ *Doctrine of Information Security of the Russian Federation 2016*, [online] http://www.scrf.gov.ru/security/information/DIB_eng/, 15 III 2023.

W zapisach doktryny bezpieczeństwa informacyjnego podkreślono, że służby wywiadowcze niektórych państw coraz częściej wykorzystują narzędzia informacyjne i psychologiczne, aby zdestabilizować wewnętrzną sytuację polityczną i społeczną w różnych regionach świata, podważać suwerenność i naruszać integralność terytorialną innych państw. W działania te zaangażowane są organizacje religijne, etniczne, organizacje praw człowieka itp., jak również odrębne grupy ludzi, a technologie informacyjne są szeroko wykorzystywane do realizacji tych zamierzeń. Za ich pośrednictwem wywierana jest coraz większa presja informacyjna na ludność Federacji Rosyjskiej, przede wszystkim na młodzież, obliczona na erozję tradycyjnych rosyjskich wartości duchowych i moralnych. Różnorodne organizacje terrorystyczne i ekstremistyczne wykorzystują narzędzia informacyjne do wpływania na świadomość indywidualną, grupową i publiczną, aby zaostrzyć napięcia międzyetniczne i społeczne, wzniesić nienawiść i wrogość etniczną lub religijną oraz szerzyć ideologie ekstremistyczne. Sfera informacyjna charakteryzuje się coraz częstszym używaniem przez niektóre państwa i organizacje technologii informacyjnych do celów politycznych i militarnych, w tym do podważenia suwerenności, stabilności politycznej i społecznej oraz integralności terytorialnej Federacji Rosyjskiej i jej sojuszników, stanowiąc tym samym zagrożenie dla pokoju międzynarodowego, bezpieczeństwa globalnego i regionalnego. Dlatego też strategicznym zadaniem w sferze bezpieczeństwa informacyjnego państwa jest ochrona żywotnych interesów jednostki, społeczeństwa i państwa przed zagrożeniami zarówno wewnętrznymi, jak i zewnętrznymi, związanymi z wykorzystywaniem technologii informacyjnych do celów militarnych i politycznych sprzecznych z prawem międzynarodowym, w tym godzących w suwerenność i integralność terytorialną oraz stanowiących zagrożenie dla bezpieczeństwa i stabilności strategicznej. Dlatego podstawowymi punktami działań na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa informacyjnego są: ochrona suwerenności, utrzymanie stabilności politycznej i społecznej oraz integralności terytorialnej Federacji Rosyjskiej, zapewnienie podstawowych praw i wolności człowieka i obywatela, a także ochrona krytycznej infrastruktury krytycznej³⁴.

Podstawą rosyjskiego podejścia do polityki bezpieczeństwa informacyjnego jest zatem odpowiedzialność rządu za zabezpieczenie nie tylko infrastruktury, ale także samej „informacji”. Rząd rosyjski rozumie „suwerenność informacyjną” jako „nieproliferację” obcych informacji wśród obywateli rosyjskich oraz dzielenie się „właściwymi” informacjami o Rosji z partnerami zagranicznymi. Takie podejście znalazło swoje odzwierciedlenie we wszystkich aktach prawnych przyjmowanych w Rosji. Zgodnie z przepisami przyjętej doktryny bezpieczeństwa informacyjnego, które zakładały konieczność budowy w Federacji Rosyjskiej narodowego systemu zarządzania internetem, 1 maja 2019 roku prezydent Władimir Putin podpisał ustawę mającą na celu zapewnienie bezpiecznego funkcjonowania internetu w Rosji (tzw. suwerenny RuNet). Ustawa federalna nr 90-FZ weszła w życie z dniem 1 listopada 2019 roku. Jej autorzy wskazywali, że została przygotowana z uwzględnieniem *agresywnego charakteru Narodowej Strategii*

³⁴ Доктрина информационной безопасности Российской Федерации от 05.12.2016 года № 646 [Doktryna informacyjnojj biezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi ot 05.12.2016 goda № 646], [online] <http://www.scrf.gov.ru/security/information/document5/>, 11 XI 2024.

Bezpieczeństwa Cybernetycznego USA. Głównym zamierzeniem ustawy miało być zapewnienie autonomicznego działania rosyjskiej sieci internetowej w przypadku sytuacji awaryjnych – niezależnie od dostawców nierosyjskich i na terytorium Federacji Rosyjskiej. Sytuacje awaryjne będą definiowane i ogłaszane przez Roskomnadzor, a sytuacje nadzwyczajne to takie, które wpływają na stabilność, bezpieczeństwo i integralność funkcjonowania internetu i sieci telekomunikacyjnych³⁵. Przepisy te prowadziły również do skierowania całego ruchu internetowego i transmisji danych przez punkty kontrolowane przez władze państwowe. Władze rosyjskie zaproponowały także budowę krajowego systemu nazw domenowych (obejmującego wszystkie adresy .ru, .rf, oraz pф.), tak aby zapewnić pełną funkcjonalność rosyjskiego segmentu internetu, nawet gdyby kraj ten został odcięty od globalnej infrastruktury. Wszystkie serwery takich domen muszą znajdować się na terytorium Federacji Rosyjskiej.

Idea projektu „suwerennego Internetu” była odpowiedzią władz rosyjskich na to, że lokalne próby kontroli – przez zmuszanie dostawców usług internetowych (ISPs) do blokowania niepożądanych stron, adresów protokołu internetowego (IP) i stron www – okazały się nieskuteczne. „Suwerenny Internet”, zaprojektowany z myślą o rozwiązaniu tego problemu, został oparty na sprzęcie (hardware) zwanym „Red Boxes” instalowanym u dostawców usług internetowych, w punktach wymiany ruchu internetowego i u operatorów w całym kraju. Urządzenia te zostały połączone z centrum kontroli w Moskwie pozwalającym kontrolować przepływy informacji, zdalnie blokując, spowalniając lub przekierowując przepływ informacji w dowolnym regionie. Stworzony system umożliwił władzom blokowanie usług, takich jak YouTube, oraz spowalnianie globalnych platform, takich jak Twitter³⁶.

POLITYKA WOBEC PRZESTRZENI INFORMACYJNEJ I MASS MEDIÓW PO 2014 ROKU

Regulacje przyjmowane przez władze Federacji Rosyjskiej dążące do przejęcia kontroli nad przestrzenią informacyjną nie miały charakteru jednolitego aktu prawnego. Jest to raczej zbiór pomniejszych regulacji i uzupełnień do istniejących już aktów prawnych, wprowadzanych sukcesywnie do rosyjskiego prawodawstwa. Na wiele sposobów ograniczają one autonomię mediów i dostęp obywateli do informacji, tym samym będąc elementem konsolidacji władzy i procesów odchodzenia od demokracji. Większość restrykcyjnych przepisów została przyjęta po 2014 roku, co pozwala wnioskować, że były one motywowane traktowaniem przestrzeni informacyjnej jako obszaru, na którym rozgrywa się „geopolityczny konflikt”, a Federacja Rosyjska staje się przedmiotem ataku. Kierunki polityki rosyjskiej wobec mediów i charakter przyjmowanych zmian zostaną

³⁵ A. Shingarev, A. Kazakova, *The Russian Federation's Approach to Cybersecurity*, [w:] *The Oxford Handbook of Cyber Security*, red. P. Cornish, Oxford 2022, s. 679-680.

³⁶ I. Borogan, *Russia's 'Red Boxes' Menace the Internet*, Center for European Policy Analysis, 4 VI 2021, [online] <https://cepa.org/russias-red-boxes-menace-theinternet/?fbclid=IwAR1FW9s92B5XfIlF6s-1doSjXPuElm7muuSuXdqlqV9OnnD9sTtAmuyUcRDo>, 15 III 2023.

przedstawione poniżej na kilku charakterystycznych przykładach, a regulacje można uporządkować w bloki. Poniżej przedstawione zostaną przykłady kierunków polityki rosyjskiej wobec mediów oraz charakter przyjętych regulacji uporządkowanych w bloki.

1. Przepisy o tzw. zagranicznych agentach

W lipcu 2012 roku w Federacji Rosyjskiej przyjęto specjalne przepisy o tzw. zagranicznych agentach. Początkowo były one skierowane przeciwko działalności organizacji pozarządowych. Bycie oznaczonym jako „agent zagraniczny” oznaczało m. in., że przedstawiciele instytucji państwowych nie mogli kontaktować się ani współpracować z takimi podmiotami. W rękach władz prawo to było użytecznym narzędziem pozwalającym kontrolować sferę publiczną i aktywność obywatelską. 25 listopada 2017 roku została przyjęta poprawka N 327-FZ³⁷ do federalnej ustawy O informacji, technologiach informacyjnych i ochronie informacji³⁸ oraz ustawy O mediach³⁹. Prawo to rozszerzało status zagranicznego agenta dotyczący do tej pory organizacji pozarządowych (NGO's) na media oraz indywidualne osoby upowszechniające informacje. Wprowadzone poprawki ustanawiały pozasądową procedurę ograniczania dostępu do stron internetowych „niepożądanych” organizacji. Osoba prawna zarejestrowana za granicą lub też zagraniczna „struktura” bez osobowości prawnej, która rozpowszechnia informacje, na mocy decyzji Ministerstwa Sprawiedliwości mogą zostać zidentyfikowane jako zagraniczni agenci. W takim przypadku ponoszą one wszelkie obowiązki przewidziane dla organizacji pozarządowych będących agentami zagranicznymi, w tym zgłaszanie i oznaczanie wszystkich materiałów jako rozpowszechnianych przez ośrodek masowego przekazu, który wykonuje funkcje zagranicznego agenta. Wprowadzone zmiany nie tylko wpłynęły na ograniczenie działalności zagranicznych mediów, ale stworzyły możliwość obejmowania statusem zagranicznego agenta blogerów i użytkowników sieci społecznościowych. Poprawka z 21 listopada 2019 roku do ustawy O informacji⁴⁰ rozszerzyła kategorię zagranicznego agenta, dodając kolejny sposób rozpowszechniania informacji – wykorzystanie sieci informacyjno-telekomunikacyjnej „Internet”. Stwierdza się w niej, że agent to *osoba prawna zarejestrowana w państwie obcym lub zagranicznej strukturze nie tworzącej osobowości prawnej, niezależnie od jej formy organizacyjno-prawnej*⁴¹ oraz, że *osoba fizyczna rozpowszechniająca informacje przeznaczone dla nieograniczonej liczby osób oraz otrzymująca środki finansowe lub mienie od obcych państw, ich organów państwowych, organizacji międzynarodowych i zagranicznych,*

³⁷ Федеральный закон от 25.11.2017 N 327-ФЗ „О внесении изменений в статьи 10.4 и 15.3 Федерального закона”, „Об информации, информационных технологиях и о защите информации” и статью 6 Закона Российской Федерации „О средствах массовой информации”.

³⁸ Закон от 27 июля 2006 года N 149-ФЗ „Об информации, информационных технологиях и о защите информации”.

³⁹ Закон от 27 декабря 1991 года N 2124-1 „О средствах массовой информации”.

⁴⁰ Федеральный закон от 18.03.2019 N 31-ФЗ О внесении изменений в статью 15.3 Федерального закона „Об информации, информационных технологиях и о защите информации”.

⁴¹ Tamże.

cudzoziemców, bezpaństwowców lub osoby przez nich upoważnione i (lub) od rosyjskich osób prawnych otrzymujące fundusze i (lub) inny majątek z tych źródeł⁴².

Informacje o zagranicznych agentach są rejestrowane przez wyspecjalizowane agendy rządowe.

2. Przepisy formalnie odnoszące się do problematyki „danych osobowych”.

Kolejnej nowelizacji ustawy O informacji⁴³ dokonano 5 maja 2014 roku. Wprowadzono do niej nową kategorię stron internetowych określanych jako „organizujące wymianę informacji”. Dostawcy usług internetowych i właściciele stron zostali zobowiązani do przechowywania danych, korespondencji i blogów przez 6 miesięcy i udostępniania ich Federalnej Służbie Bezpieczeństwa (FSB) na żądanie, pod groźbą zablokowania działalności i kar finansowych. Dawało to władzom narzędzie do blokowania mediów społecznościowych, takich jak np. Facebook lub Twitter.

Ponadto wprowadzone przepisy ustawy 152-FZ O danych osobowych⁴⁴ oraz ustawy 242-FZ o zmianach przepisów dotyczących zarządzania danymi osobowymi⁴⁵ zabraniały przechowywania danych osobowych obywateli Federacji Rosyjskiej na serwerach znajdujących się poza granicami państwa. Wszystkie podmioty określone jako „operatorzy danych” podlegają rejestracji.

Wprowadzona 31 lipca 2014 roku poprawka N 758-R⁴⁶ do ustawy O informacji nałożyła na dostawców publicznych sieci bezprzewodowych obowiązek rejestracji tożsamości użytkowników sieci przed udzieleniem im dostępu do internetu oraz przecho-

⁴² Tamże.

⁴³ Федеральный закон от 05.05.2014 „О внесении изменений в Федеральный закон «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» и отдельные законодательные акты Российской Федерации по вопросам упорядочения обмена информацией с использованием информационно-телекоммуникационных сетей”, [online] <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/00012014050500068>, 10 III 2025.

⁴⁴ Федеральный закон от 27.07.2006 N 152-ФЗ „О персональных данных”, [online] https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_61801/, 10 III 2025.

⁴⁵ Федеральный закон от 21.07.2014 N 242-ФЗ „О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части уточнения порядка обработки персональных данных в информационно-телекоммуникационных сетях”, [online] <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201407220042>, 10 III 2025.

⁴⁶ Правительсво Российской Федерации. Постановление от 31 июля 2014 г. N 758, О внесении изменений и некоторые акты правительства Российской Федерации в связи с принятием федерального закона о внесении изменений в федеральный закон «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» и отдельные законодательные акты Российской Федерации по вопросам упорядочения обмена информацией с использованием информационно-телекоммуникационных сетей [Prawitelsiwo Rossijskoj Fiedieracyi. Postanowlenije ot 31 ijula 2014 g. N 758, O wniesienii izmienienij i niekotoryje акты правительства Rossijskoj Fiedieracyi w swiazi s priniatijem fiedieralnogo zakona o wniesienii izmienienij w fiedierflnyj zakon «Ob informacyi, informacyonnych tiechnologijach i o zaszcitie informacyi» i otdielnyje zakonodatielnyje акты Rossijskoj Fiedieracyi po woprosom uporiadoczenija obmiena informacyjej s ispolzowanijem informacyonno-tielekommunikacyonnych setiej], [online] <https://normativ.kontur.ru/document?moduleId=1&documentId=376176>, 11 XI 2024.

wywanie tych informacji przez sześć miesięcy. Aby uzyskać dostęp do publicznych sieci bezprzewodowych osoby fizyczne muszą podać dane paszportowe oraz numer telefonu. Pozwala to władzom na stworzenie bazy danych o użytkownikach publicznych sieci wifi oraz ich aktywności.

Przyjęta 29 lipca 2017 roku poprawka do ustawy O informacji N 241-FZ⁴⁷ zobowiązała serwisy komunikatorów internetowych do identyfikacji użytkowników na podstawie numeru telefonu komórkowego. Nałożyła na nie również obowiązek blokowania użytkowników na żądanie władz oraz ograniczania wysyłania wiadomości w przypadkach określonych przez rząd. Co więcej, usługodawcy, którzy wykorzystują dowolnego typu szyfrowanie, muszą na żądanie dostarczyć FSB klucze deszyfrujące.

3. Przepisy w sprawie organizacji podstawowych zasad funkcjonowania mediów masowych

14 października 2014 roku przyjęta została poprawka N 305-FZ⁴⁸ do ustawy O mediach masowych, ograniczająca udział kapitału zagranicznego w rosyjskich mass mediach (telewizja, druk, radio, media internetowe) do 20%, aby zapewnić „bezpieczeństwo informacyjne” kraju przed atakami informacyjnymi z zewnątrz, czyli: obcego państwa, organizacji międzynarodowych, zagranicznych osób prawnych, rosyjskich osób prawnych z udziałem zagranicznym, cudzoziemców, obywateli rosyjskich posiadających także obywatelstwo innego kraju. Media zostały zobowiązane do składania odpowiednich informacji do federalnego organu wykonawczego odpowiedzialnego za kontrolę i nadzór w dziedzinie mediów (Roskomnadzor) pod groźbą likwidacji.

W 2021 roku opracowano kolejną poprawkę do ustawy O mediach masowych. Wprowadziła ona obowiązek dystrybucji w internecie ogólnorosyjskich publicznych kanałów telewizyjnych oraz kanałów telewizyjnych, które otrzymały prawo do prowadzenia naziemnego nadawania cyfrowego w multipleksach w całej Federacji Rosyjskiej. Wyłączne prawo do dystrybucji tego typu kanałów telewizyjnych przyznano autoryzowanej organizacji⁴⁹. Przejęcie kontroli nad procesami powstawania i rozprzestrzeniania informacji dotyczyło nie tylko poszczególnych rodzajów mediów traktowanych jako odrębne całości, lecz oznaczało także konwergencję mediów. Zwiększanie zasięgu i możliwości technologicznych służących do odbioru mediów publicznych oraz tych uznanych przez państwo za właściwe do rozpowszechniania w multipleksie było działaniem mającym na celu wypełnienie przestrzeni medialnej przede wszystkim kontrolowanymi treściami.

⁴⁷ Федеральный закон от 29.07.2017 N 241-ФЗ „О внесении изменений в статьи 10.1 и 15.4 Федерального закона «Об информации, информационных технологиях и о защите информации»”, [online] https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_221183/, 10 III 2025.

⁴⁸ Федеральный закон от 14.10.2014 N 305-ФЗ „О внесении изменений в Закон Российской Федерации «О средствах массовой информации»”, [online] <http://publication.pravo.gov.ru/document/view/0001201410150012>, 10 III 2025.

⁴⁹ Федеральный закон „О внесении изменений в Закон Российской Федерации «О средствах массовой информации» и статью 10.5 Федерального закона «Об информации, информационных технологиях и о защите информации»”, N 261-ФЗ. [online] https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_388903/.

4. Przepisy dotyczące tzw. przeciwdziałania *fake newsom*

Przyjęta 23 czerwca 2016 roku poprawka do ustawy O informacji N 208-FZ⁵⁰ wprowadziła odpowiedzialność serwisów internetowych rozpowszechniających informacje za rzetelność informacji i przestrzeganie przepisów dotyczących środków masowego przekazu. Przepisy prawne przyjęte w Federacji Rosyjskiej zabraniają rozpowszechniania w internecie *niezrzetelnych informacji o znaczeniu społecznym*, [które stanowiłyby] *zagrożenie lub szkodę dla życia i zdrowia obywateli, groźbę masowego zakłócenia porządku i bezpieczeństwa publicznego lub zagrożenia dla funkcjonowania urządzeń podtrzymujących życie, infrastruktury transportowej lub społecznej, instytucji kredytowych, urządzeń energetycznych, przemysłu lub łączności*⁵¹.

Ustalono także kary pieniężne dla osób prawnych i fizycznych, w tym użytkowników mediów społecznościowych i blogerów, którzy rozpowszechniają różnego rodzaju świadomie nieścisłe informacje istotne społecznie⁵².

7 marca 2019 roku do ustawy „O informacji” wprowadzono kolejną poprawkę N 31-ФЗ⁵³. Zapisano w niej, że federalny organ wykonawczy sprawujący funkcje kontrolne i nadzorcze w dziedzinie środków masowego przekazu, komunikacji masowej, technologii informacyjnych i łączności po otrzymaniu wniosku, że rozpowszechniane są w publikacjach internetowych informacje, które są „nieprawdziwe, istotne społecznie i rozpowszechniane pod pozorem wiarygodnych komunikatów”, które stwarzają „zagrożenie lub szkodę dla życia i zdrowia obywateli, groźbę masowego zakłócenia porządku i bezpieczeństwa publicznego lub zagrożenia dla funkcjonowania urządzeń podtrzymujących życie, infrastruktury transportowej lub społecznej, instytucji kredytowych, urządzeń energetycznych, przemysłu lub łączności” niezwłocznie zawiadamia redakcję, w której opublikowano informacje o konieczności ich usunięcia. Redaktorzy publikacji są zobowiązani do natychmiastowego działania, a jeśli takie nie nastąpi, federalny organ wykonawczy wysyła do operatorów łączności nakaz podjęcia niezwłocznej interwencji w celu ograniczenia dostępu do publikacji.

ZAKOŃCZENIE

Przepisy prawne wprowadzone w Federacji Rosyjskiej miały doprowadzić do przejścia politycznej kontroli nad sferą informacyjno-medialną. Charakterystyczny dla kierunków polityki wewnętrznej stał się sposób traktowania mediów społecznościowych, których wolność działania traktowano jako potencjalne zagrożenie dla stabilności państwa

⁵⁰ Федеральный закон от 23.06.2016 N 208-ФЗ „О внесении изменений в Федеральный закон «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» и Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях”, [online] https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_200019/.

⁵¹ Tamże.

⁵² Tamże.

⁵³ Федеральный закон „О внесении изменений в статью 15.3 Федерального закона «Об информации, информационных технологиях и о защите информации»”, N 31-ФЗ, [online] https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_320401/, 10 III 2025.

i sferę „wrażliwą” na ataki z zewnątrz. Rosja jest jednym z największych rynków mediów społecznościowych na świecie, z liczbą użytkowników wynoszącą ponad 115 milionów. Szacuje się, że niemal ośmiu na dziewięciu obywateli korzysta z sieci społecznościowych i jest to jeden z najwyższych wskaźników penetracji sieci społecznościowych w Europie Środkowo-Wschodniej⁵⁴. Każdy mieszkaniec Rosji używa mediów społecznościowych ponad dwie godziny dziennie, a specyfiką tego rynku jest funkcjonowanie rosyjskich odpowiedników najbardziej popularnych transnarodowych serwisów społecznościowych. Serwisy takie jak Vkontakte (VK), Telegram czy Viber mają stałych użytkowników, a do tego korzystają z faktu, że na przełomie lutego i marca 2022 roku zablokowano w Rosji funkcjonowanie zagranicznych platform takich jak Facebook, Instagram i ograniczono działanie Twittera. Uznanie platformy Meta, której prezesem jest Mark Zuckerberg, za organizację ekstremistyczną i zablokowanie należących do Mety serwisów – FB i Instagrama – spowodowało przeniesienie aktywności, głównie z FB, do serwisu w VK. Vkontakte odnotował dzienny wzrost użytkowników o prawie 9 procent, pod koniec 2022 roku korzystało z niego trzy czwarte populacji w wieku 16-64 lata⁵⁵. Podkreślić przy tym należy, że media społecznościowe są w Rosji głównym źródłem informacji dla 40 procent populacji. Media społecznościowe to – po telewizji – najbardziej wpływowy środek masowego przekazu⁵⁶. Znamienne jest jednak to, że o ile w przypadku Arabskiej Wiosny i kolorowych rewolucji media społecznościowe stały się narzędziami mobilizacji politycznej i były wykorzystywane do organizacji protestów społecznych, o tyle w Rosji nie wypełniały takiej roli.

Na podstawie badań protestów antyrządowych w Rosji w latach 2011 – 2012⁵⁷, a więc jeszcze przed wprowadzeniem w życie ustaw ograniczających możliwość funkcjonowania mediów społecznościowych, Ruben Enikolopov, Alexey Makarin i Maria Petrova doszli do wniosku, że o ile nowe media były pomocne w wywołaniu aktywności, zmniejszyły koszty koordynacji protestów, o tyle już wówczas nie służyły rozpowszechnianiu informacji krytycznych o rządzących. Badacze zaobserwowali, że *penetracja VK zwiększyła poparcie prorządowe, bez dowodów na zwiększoną polaryzację [oraz że] miasta o wyższym udziale użytkowników sieci między VK i Facebook doświadczyły mniejszej liczby protestów*⁵⁸.

Choć protesty przełomu 2011 i 2012 roku były niespodziewane, to reakcja państwa była szybka i doprowadziła do natychmiastowego wcielenia w życie strategii przeciwdziałania rozwojowi aktywizmu w sieciach społecznościowych.

⁵⁴ Statista Research Department, *Social Media in Russia – Statistics & Facts*, [online] <https://www.statista.com/topics/6281/social-media-in-russia/#topicOverview>, 23 III 2023.

⁵⁵ Statista Research Department, *Leading Social Media Platforms in Russia in 3rd Quarter 2022, by Monthly Penetration Rate*, [online] <https://www.statista.com/statistics/867549/top-active-social-media-platforms-in-russia/>, 23 III 2023.

⁵⁶ Statista Research Department, *Social Media in Russia...*

⁵⁷ Więcej zob. np. Europejskie Centrum Analiz Geopolitycznych, *Debata na temat fali rosyjskich protestów*, Warszawa 2012 oraz na temat protestów z 2017 roku, np. A. Jaskólski, *Antyrządowe protesty w Rosji oczami rosyjskich władz i kremłowskich mediów*, „Przegląd Rusycystyczny” 2018, nr 4(164), s. 59-72.

⁵⁸ R. Enikolopov, A. Makarin, M. Petrova, *Social Media and Protest Participation: Evidence from Russia*, „Econometrica. Journal of the Econometric Society” 2020, Vol. 88, Issue 4, s. 1479-1514, <https://doi.org/10.3982/ECTA14281>, 23 III 2023.

Państwo rosyjskie posiada niemalże monopol medialny⁵⁹, co spowodowało, że rozpowszechnianie informacji zatwierdzonych, zgodnych z linią programową władzy, lecz niekoniecznie zgodnych z prawdą, jest nie tylko proste, lecz ma również określony, trwały skutek. Nieweryfikowane i nieweryfikowalne, pochodzące z oficjalnych rosyjskich źródeł wiadomości, są multiplikowane w mediach społecznościowych przez samych obywateli⁶⁰. Brak zachodnich portali społecznościowych na rosyjskim rynku mediów od 2022 roku nie spowodował więc spadku zainteresowania nowymi mediami, jedynie przekierował uwagę odbiorców w stronę oczekiwanego przez państwo skupienia sfery informacyjnej w kontrolowanych ramach.

BIBLIOGRAFIA

- Acemoglu D., Hassan T.A., Tahoun A., *The Power of the Street: Evidence from Egypt's Arab Spring*, „Review of Financial Studies” 2017, vol. 31, no 1.
- Adamowski J., *Rosyjskie media i dziennikarstwo czasów przełomu (1985-1997)*, Warszawa 1998.
- Arutunyan A., *The Media in Russia*, New York 2009.
- Becker J., *Lessons from Russia: A Neo-Authoritarian Media System*, „European Journal of Communication”, vol. 19, no. 2.
- Belin L., *The Russian Media in the 1990s*, „The Journal of Communist Studies and Transition Politics” 2002, vol. 18, no. 2.
- Borogan I., *Russia's 'Red Boxes' Menace the Internet*, Center for European Policy Analysis, 4 VI 2021, [online] <https://cepa.org/russias-red-boxes-menace-the-internet/?fbclid=IwAR1FW9s92B5XfllF6s1doSjXPuEIn7muuSuXdqlqV9OnnD9sTtAmuyUcRDo>.
- Chan Y.P., Mendelsohn J., Field A., Tsvetkov Y., *Challenges and Opportunities in Information Manipulation Detection: An Examination of Wartime Russian Media*, arXiv preprint arXiv:2205.12382, 2022, <https://doi.org/10.48550/arXiv.2205.12382>.
- Cordesman A.H., *Russia and the Color Revolution: A Russian Military View of the World Destabilized by the US and the West (Full Report)*, Center for Strategic & International Studies, 2014, [online] www.csis.org/analysis/russia.
- Doctrine of Information Security of the Russian Federation 2016*, [online] http://www.scrf.gov.ru/security/information/DIB_eng/.
- Dunn J.A., *Where Did It All Go Wrong? Russian Television in the Putin Era*, [w:] *The Post-Soviet Russian Media: Conflicting Signals*, red. B. Beumers, S. Hutchings, N. Rulyova, New York 2009.
- Edmond C., *Information Manipulation, Coordination, and Regime Change*, „Review of Economic Studies” 2013, vol. 80, no. 4.

⁵⁹ Jak wiadomo są sposoby na zdobywanie informacji spoza głównych źródeł, choćby wykorzystując połączenia VPN.

⁶⁰ Y.P. Chan, J. Mendelsohn, A. Field, Y. Tsvetkov, *Challenges and Opportunities in Information Manipulation Detection: An Examination of Wartime Russian Media*, arXiv preprint arXiv:2205.12382 2022, <https://doi.org/10.48550/arXiv.2205.12382>, 23 III 2023.

- Enikolopov R., Makarin A., Petrova M., *Social Media and Protest Participation: Evidence from Russia*, „Econometrica. Journal of the Econometric Society” 2020, vol. 88, iss. 4, <https://doi.org/10.3982/ECTA14281>.
- Etling B. [et al.], *Public Discourse in the Russian Blogosphere: Mapping RuNet Politics and Mobilization*, Berkman Klein Center for Internet & Society at Harvard University, 18 X 2010, [online] https://cyber.harvard.edu/publications/2010/Public_Discourse_Russian_Blogosphere.
- Europejskie Centrum Analiz Geopolitycznych, *Debata na temat fali rosyjskich protestów*, Warszawa 2012.
- Finkel E., Brudny Y.M., *No More Colour! Authoritarian Regimes and Colour Revolutions in Eurasia*, „Democratization” 2012, vol. 19, no. 1.
- Gerlach J., *Colour Revolutions in Eurasia*, Heidelberg–New York–London 2014.
- Gilbert L., Mohseni P., *NGO Laws after the Colour Revolutions and the Arab Spring: Nondemocratic Regime Strategies in Eastern Europe and the Middle East*, „Mediterranean Politics” 2020, vol. 25, no. 2.
- Henderson Ch., *The Bush Doctrine: From Theory to Practice*, „Journal of Conflict and Security Law” 2004, vol. 9, iss. 1.
- Hoffman D.E., *The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia*, Oxford 2002.
- Jaskólski A., *Antyrządowe protesty w Rosji oczami rosyjskich władz i kremlowskich mediów*, „Przegląd Rusycystyczny” 2018, nr 4(164).
- Капа-Мурза С., *Революции на экспорт*, Москва 2006.
- Kaufman R.G., *In Defense of the Bush Doctrine*, Kentucky 2007.
- Lane D., „Coloured Revolution” as a Political Phenomenon, „Journal of Communist Studies and Transition Politics” 2009, vol. 25, no. 2-3.
- Leah G., Payam M., *Disabling Dissent: The Colour Revolutions, Autocratic Linkages, and Civil Society Regulations in Hybrid Regimes*, „Contemporary Politics” 2018, vol. 24, no. 4.
- Lipman M., McFaul M., „Managed Democracy” in Russia: Putin and the Press, „Harvard International Journal of Press Politics” 2001, vol. 6, no. 3.
- Lipman M., *Russia's Nongovernmental Media under Assault*, „Demokratizatsiya” 2014, vol. 22, no. 2.
- Lo B., *Russia and the New World Disorder*, Washington 2015.
- Lysenko V.V., Desouza K.C., *The Use of Information and Communication Technologies by Protesters and the Authorities in the Attempts at Colour Revolutions in Belarus 2001-2010*, „Europe-Asia Studies” 2015, vol. 67, no. 4.
- McFaul M., *The Orange Revolution in a Comparative Perspective*, [w:] *Revolution in Orange: The Origins of Ukraine's Democratic Breakthrough*, red. A. Åslund, M. McFaul, Washington 2006.
- Mejias U.A., Vokuev N.E., *Disinformation and the Media: the Case of Russia and Ukraine*, „Media, Culture & Society” 2017, vol. 39, no. 7, [online] https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0163443716686672?casa_token=zc04M0cB3IAAAAAA:b0BiNT8aedj8ifadghiTaqEUD_ZWTJs57q07JrQZRTYa6sQNsmM3weEAoHkDR6zq7LvhwSTPj4e0W5A.
- Norris P., *Political Mobilization and Social Networks. The Example of the Arab Spring*, [w:] *Electronic Democracy*, red. N. Kersting, M. Stein, J. Trent, Opladen 2012.
- Oates S., *Revolution Stalled: The Political Limits of the Internet in the Post-Soviet Sphere*, Oxford 2013.
- Oates S., *Television, Democracy and Elections in Russia*, London 2006.
- Remington T.F., *Politics in Russia*, Boston 2010.

- Robertson G., *The Political Power of Social Media: Technology, the Public Sphere, and Political Change*, „Foreign Affairs” 2011, vol. 90, no. 1.
- Rogoża J., *Podsumowanie zmian w drugim roku rządów Władimira Putina*, Warszawa 2003.
- Sakwa R., *Putin: Russia's Choice*, London 2008.
- Schmidt B.C., Williams M.C., *The Bush Doctrine and the Iraq War: Neoconservatives versus Realists*, „Security Studies” 2008, vol. 17, iss. 2.
- Shingarev A., Kazakova A., *The Russian Federation's Approach to Cybersecurity*, [w:] *The Oxford Handbook of Cyber Security*, red. P. Cornish, Oxford 2022.
- Simons G., Strovsky D., *Censorship in Contemporary Russian Journalism in the Age of the War Against Terrorism: A Historical Perspective*, „European Journal of Communication” 2006, vol. 21, no. 2.
- Statista Research Department, *Leading Social Media Platforms in Russia in 3rd Quarter 2022, by Monthly Penetration Rate*, [online] <https://www.statista.com/statistics/867549/top-active-social-media-platforms-in-russia/>.
- Statista Research Department, *Social Media in Russia – Statistics & Facts*, [online] <https://www.statista.com/topics/6281/social-media-in-russia/#topicOverview>.
- The White House, *National Security Strategy* 2006, [online] <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2006/>.
- Tkacheva O., Schwartz L.H., Libicki M.C., Taylor J.E., Martini J., Baxter C., *Internet Freedom and Political Space*, Washington 2013.
- Tunç H., *Preemption in the Bush Doctrine: A Reappraisal*, „Foreign Policy Analysis” 2009, vol. 5, iss. 1.
- Zassoursky I., *Media and Power in Post-Soviet Russia*, New York 2002.
- www.consultant.ru
- www.publication.pravo.gov.ru

- Федеральный закон „О внесении изменений в Закон Российской Федерации «О средствах массовой информации» и статью 10.5 Федерального закона «Об информации, информационных технологиях и о защите информации»», N 261-ФЗ.
- Федеральный закон „О внесении изменений в статью 15.3 Федерального закона «Об информации, информационных технологиях и о защите информации»», N 31-ФЗ.
- Федеральный закон от 05.05.2014 „О внесении изменений в Федеральный закон «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» и отдельные законодательные акты Российской Федерации по вопросам упорядочения обмена информацией с использованием информационно-телекоммуникационных сетей”.
- Федеральный закон от 14.10.2014 N 305-ФЗ „О внесении изменений в Закон Российской Федерации «О средствах массовой информации»”.
- Федеральный закон от 18.03.2019 N 31-ФЗ „О внесении изменений в статью 15.3 Федерального закона «Об информации, информационных технологиях и о защите информации»”.
- Федеральный закон от 21.07.2014 N 242-ФЗ „О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части уточнения порядка обработки персональных данных в информационно-телекоммуникационных сетях”.

Федеральный закон от 23.06.2016 N 208-ФЗ „О внесении изменений в Федеральный закон «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» и Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях”.

Федеральный закон от 25.11.2017 N 327-ФЗ „О внесении изменений в статьи 10.4 и 15.3 Федерального закона”, „Об информации, информационных технологиях и о защите информации” и статью 6 Закона Российской Федерации „О средствах массовой информации”.

Федеральный закон от 27.07.2006 N 152-ФЗ „О персональных данных”.

Федеральный закон от 29.07.2017 N 241-ФЗ „О внесении изменений в статьи 10.1 и 15.4 Федерального закона «Об информации, информационных технологиях и о защите информации»”.

Нарочницкая Н., *Оранжевые сети: от Белграда до Бишкека*, Санкт-Петербург 2008.

Нарочницкая Н., *Россия и русские в современном мире*, Москва 2011.

Закон от 27 декабря 1991 года N 2124-1 „О средствах массовой информации”.

Закон от 27 июля 2006 года N 149-ФЗ „Об информации, информационных технологиях и о защите информации”.

Крыштановская О., *Анатомия российской элиты*, Москва 2005.

Доктрина информационной безопасности Российской Федерации от 05.12.2016 года № 646 [Doktrina informacyjonnoji bezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi ot 05.12.2016 goda № 646], [online] <http://www.scrf.gov.ru/security/information/document5/>.

Правительсво Российской Федерации. Постановление от 31 июля 2014 г. N 758, О внесении изменений и некоторые акты правительства Российской Федерации в связи с принятием федерального закона о внесении изменений в федеральный закон «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» и отдельные законодательные акты Российской Федерации по вопросам упорядочения обмена информацией с использованием информационно-телекоммуникационных сетей [Prawitelsiwo Rossijskoj Fiedieracyi. Postanowlenije ot 31 ijula 2014 g. N 758, O wniesienii izmienienij i niekatoryje акты pravitelstwa Rossijskoj Fiedieracyi w swiazi s priniatijem fiedierałno go zakona o wniesienii izmienienij w fiedierfłnyj zakon «Ob informacyi, informacyjonnych tiechnologijach i o zaszcztie informacyi» i otdielnyje zakonodatielnyje акты Rossijskoj Fiedieracyi po woprosom uporiadoczenija obmiena informacyjej s ispolzowanijem informacyjonno-tielekommunikacyonnych sietiej], [online] <https://normativ.kontur.ru/document?moduleId=1&documentId=376176>.

Jakub POTULSKI – doktor habilitowany, profesor w Instytucie Politologii Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego; jego główne zainteresowania badawcze obejmują problematykę rosyjskiej myśli społeczno-politycznej, ewolucji rosyjskiego systemu politycznego oraz socjologii polityki

Katarzyna KAMIŃSKA-KOROLCZUK – doktor habilitowana, adiunkt w Instytucie Politologii Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego; jej główne zainteresowania badawcze obejmują problematykę zmian w systemach politycznych, partyjnych i medialnych, politykę informacyjną państw i mediatyzację polityki.